

Koulutuksen esteettömyys ja saavutettavuus – ableismista aitoon osallisuuteen?

15.9.2023

Pohjoismaiset vammaistutkimuksen päivät järjestettiin toukokuussa 2023 Islannissa, Reykjavikissa (NNDR conference). Päivät keräsivät yli 700 osallistujaa eri puolilta maailmaa keskustelemaan vammaistutkimuksen ajankohtaisista asioista ja tutkimuksista. Päivien keskeinen teema oli osallisuus, yhtenä fokuksena koulutus ja henkilöiden, joilla on toiminnassa rajoitteita, mahdollisuudet korkeakoulutukseen.

Näin lukuvuoden alussa on hyvä pysähtyä pohtimaan, miten yhdenvertainen osallisuus koulutuksessa toteutuu konkreettisesti käytännössä. Miten lakisääteinen esteettömyys ja saavutettavuus on sisäistetty sekä omassa että oman koulutusorganisaation toiminnassa. Tässä artikkelissa näitä käsitteitä tarkastellaan vammaisuuden kontekstissa.

Osallisuuden perusta

Suomi ratifioi YK:n yleissopimuksen vammaisten henkilöiden oikeuksista vuonna 2016, jonka jälkeen sopimuksesta tuli osa Suomen kansallista lainsäädäntöä (Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 27/2016). Suomessa jo Perustuslain (731/1999) 6 §:ssä kielletään eriarvoinen kohtelu ja syrjintä, joka perustuu esimerkiksi henkilön vammaan. Jos tämä olisi toteutunut käytännössä ei tarkentavia erityislakeja olisi tarvittu. Näin ei kuitenkaan ole käynyt. Vammaisten henkilöiden osallistumismahdollisuuksia ja täysimääräistä osallisuutta rajoittavat yhteiskunnan rakenteelliset esteet, asenteet ja tiedon puute. (Ihmisoikeuskeskus i.a. -b) Vammaisia henkilöitä arvioidaan olevan n. 15 % maailman väestöstä ja heistä

muodostuu yksi suurimmista ja syrjityimmistä väestöryhmistä. (Suomen YK-liitto, i.a.; WHO 2011)

Vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimus (27/2016) vahvistaa vammaisten henkilöiden asemaa ja yhtäläistä oikeutta osallistua täysimääräisesti yhteiskuntaa, koulutukseen ja työelämään. Sopimuksen allekirjoittaneet tahot ovat sitoutuneet yhdenvertaisten koulutusmahdollisuuksien tarjoamiseen kaikilla koulutusjärjestelmän tasoilla. Oikeuden koulutukseen turvaavat myös Euroopan ihmisoikeussopimus (Council of Europe, i.a.) sekä Euroopan sosiaalinen peruskirja (44/1991). Ensisijaisesti on huolehdittava siitä, että koulutukseen osallistuminen ilman erityisjärjestelyjä olisi mahdollista kaikille henkilöille.

Silloin, kun tavanomaiset toimet eivät ole riittäviä, on perusteltua ottaa työkalupakista käyttöön positiivinen syrjintä ja kohtuulliset mukautukset. Vaikka tasa-arvo on yhteisön perusta, joissakin tilanteissa eriarvoinen kohtelu on tarpeen. Esimerkiksi syrjinnälle alttiiden ryhmien, kuten vammaisten henkilöiden, positiivinen erityiskohtelu, jonka tarkoituksena on yhdenvertaisuuden edistäminen taikka syrjinnästä johtuvien haittojen ehkäiseminen tai poistaminen, on yhdenvertaisuuslain mukaan sallittua. (Yhdenvertaisuusvaltuutettu, i.a.)

Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) mukaan koulutuksen järjestäjän on tehtävä asianmukaiset ja kulloisessakin tilanteessa tarvittavat kohtuulliset mukautukset, jotta vammainen henkilö voi yhdenvertaisesti muiden kanssa osallistua koulutukseen. Lisäksi laki edellyttää, että koulutuksen järjestäjien tulee arvioida ja edistää yhdenvertaisuutta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2021)

Ihmisoikeuskeskus (i.a. -a) on havainnut, että vammaisen henkilön on vaikea saada näitä kohtuullisia mukautuksia. Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) kieltää kaikenlaisen syrjinnän, johon lukeutuu myös kohtuullisten mukautusten epääminen. Toisaalta jo se, että keskustellaan mukautuksista, viittaa siihen, että ympäristö tai toiminnot on suunniteltu ja toteutettu tietyntyyppisiä henkilöitä varten. Mukauttaminen edellyttää poikkeavia toimia ja määrittää sitä, mikä nähdään normaalina ja toisaalta erityisesti mikä nähdään poikkeavana.

Esteettömyys ja saavutettavuus

Esteettömyys ja saavutettavuus ovat sekä vammaisyleissopimuksen läpileikkaavia periaatteita että perustuvanlaatuisia ihmisoikeuksia. Ne toimivat edellytyksenä sille, että vammaiset henkilöt voivat elää itsenäisesti ja osallistua täysimääräisesti kaikilla elämän osa-alueilla.

Esteettömyys jaotellaan fyysiseen, sosiaaliseen ja psyykkiseen esteettömyyteen. Fyysinen esteettömyys on mm. liikkumisen esteiden poistamista sekä aistivammat huomioivan hyvän auditiivisen ja visuaalisen ympäristön luomista. Sosiaalinen esteettömyys muodostuu yhteisön ilmapiiristä, jossa jokainen voi toimia ilman pelkoa syrjinnästä, väheksymisestä tai kiusaamisesta. Psyykkinen esteettömyys vaikuttaa mielen hyvinvointiin. Psyykkinen esteettömyys näkyy siinä, miten ihmiset suhtautuvat toisiinsa, miten toisista puhutaan ja miten toisia kohtaan toimitaan. (Vates-säätiö, i.a.)

Suomi on sitoutunut siihen, että vammaisilla henkilöillä on yhdenvertainen pääsy fyysiseen ympäristöön. Valtioneuvoston asetus rakennuksen esteettömyydestä (241/2017), joka astui voimaan 1.1.2018, tarkentaa Maankäyttö- ja rakennuslaissa (132/1999) säädettyä esteettömyyttä koskevia teknisiä vaatimuksia.

Saavutettavuudella viitataan yleensä aineettoman ympäristön, kuten esimerkiksi tiedon, verkkosivujen ja palveluiden esteettömyyteen, siihen, että jokaisella on yhtäläinen pääsy niihin. Yhteistä molemmille termeille on, että niin fyysisen ympäristön kuin vaikkapa verkkosivujen ja palvelujen pitäisi olla kaikille sopivia ja kaikkien saatavilla riippumatta ihmisen toimintakyvystä. (Invalidiliitto i.a.)

Esteettömyys ja saavutettavuus eivät ainoastaan tue vammaisten henkilöiden osallistumista, vaan mahdollistavat monien erilaisten ja eri-ikäisten henkilöiden osallistumista. Esimerkiksi liikkuminen voi olla vaikeaa pienille lapsille, lastenrattaiden, rollaattorin, pyörätuolin tai kyynärsauvojen kanssa liikkuville. Rakennetun ympäristön esteettömyys ei ole siis jokin erityinen vain vammaisia varten kehitetty säädöskokoelma, pakollinen paha, vaan meidän kaikkien etu. Samoin erilaisten opasteiden ja tekstien selkeys ja ymmärrettävyys palvelee meitä kaikkia. Terveyden- ja hyvinvoinnin laitoksen (THL, 2023) Vammaispalvelujen käsikirjassa määritellään esteettömyys ajattelutavaksi eikä erityisjärjestelyksi. Yhdenvertaisuusvaltuutettu esitti vuoden 2022 vuosikertomuksessaan, että esteettömyyden laiminlyönti tulisi määritellä syrjinnäksi, kuten YK:n vammaisyleissopimuksessa määritellään. (Yhdenvertaisuusvaltuutettu, 2022)

Ableistisesta vallankäytöstä kaikkien osallisuuteen

Valtioneuvoston koulutuspoliittisessa selonteossa (2021) arvioidaan, että ”*vammaiset ja toimintarajoitteiset opiskelijat ovat aliedustettuina korkeakoulutuksessa*” (Valtioneuvosto, 2021). Jos koulutusta tarjotaan tavalla tai tiloissa, jotka estävät joidenkin henkilöiden osallistumisen, on kyse ableismista. Ableismi-termi tulee englannin kielestä ja sillä viitataan syrjintään, joka kohdistuu henkilöihin, joilla on toiminnallisia rajoitteita.[1] Ableismi käsitteenä viittaa, siihen miten vammattomuutta pidetään normaalina ja vammaisuutta epänormaalina. Monesti erilaisia ratkaisuja kehiteltäessä jumitutaan siihen, mikä on helpointa ja edullisinta, mikä voi jostakin näkökulmasta tarkasteltuna olla perusteltua. Samalla määritellään mikä on normaalia tai epänormaalia, hankalaa, vaikeaa ja poikkeavaa, jolloin siirrytään yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon periaatteiden ulkopuolelle. Ableismilla voidaan kuvata eri yhteiskunnan tasoilla sekä kaikkia toimintoja leimaavaa mekanismia, joiden kautta vammaiset henkilöt ja heidän oikeutensa, toiveensa ja tarpeensa jätetään ulkopuolelle, käsittelemättä ja hoitamatta. (Campbell, 2001; Campbell, 2008).

Arjessa on helppo sortua ableistiseen toimintaan ja kielenkäyttöön. Miten usein luennolla kuulee, että tässä diassa on jotakin, jonka jokainen voi lukea itse? Tai jossakin tilaisuudessa joku on saanut huudella takariviltä ilman mikrofonia, kun puhuja on vakuuttanut, että hänellä on niin kantava ääni? Ääni ehkä kantaa kuulevan ihmisen korviin, mutta mikrofonittomuus vaikeuttaa huonokuuloisen kuulumista ja estää täysin induktiosilmukkaa käyttävän osallistumisen. Ableismi on juuri tällaista ajattelemattomuutta, mutta samalla syrjivää toimintaa. Vammattomalla on valta tehdä tilanteesta esteetön ja saavutettava, mutta miksi sitä pitäisi joutua erikseen pyytämään?

Tutkimuksen mukaan vammaisten henkilöiden syrjintä, mukaan luettuna ableismi, on lisääntynyt viimeisten vuosikymmenten aikana (Harder, Keller, & Chopik, 2019). Syrjintää ja ableisimiä ilmenee niin työelämässä, opinnoissa että muilla yhteiskunnan osa-alueilla. Koulutuksen pitäisi olla avointa ja mahdollista kaikille

henkilöille. Positiivista tässä on se, että jokainen voi omalla toiminnallaan vaikuttaa siihen, miten tämä käytännössä toteutuu. Pienin askelin on mahdollista yhdessä vähentää ulkopuolelle sulkevia rakenteita ja toimintatapoja.

Katja Valkama
Yliopettaja
SeAMK

Lähteet:

Branco, C.; Ramos, M., & Hewstone, M., (2019). The association of a group-based discrimination with health and well-being: A comparison of ableism with other ‘isms’. *Journal of Social Issues*, 75, 814–846.

Campbell, F. K. (2001). Inciting Legal Fictions: Disability’s Date with Ontology and the Ableist Body of the Law. *Griffith Law Review,* 10, 42-62.

Campbell, F. K. (2008). Refusing Able(ness): A Preliminary Conversation about Ableism. *M/C Journal*, *11*(3). https://doi.org/10.5204/mcj.46

Council of Europe. (i.a.). Euroopan Ihmisoikeussopimus. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_fin

Euroopan sosiaalinen peruskirja 44/1991. https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910044/19910044_2

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi yhdenvertaisuuslain muuttamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi 148/2022. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Sivut/HE_148+2022.aspx

Harder, J., Keller, V., & Chopik, W. (2019). Demographic experiential, and temporal variation in ableism. J. Soc. Issues 75, pp. 683–706.

Ihmisoikeuskeskus. (i.a. -a.). Koulutusmateriaalia vammaisten henkilöiden oikeuksista. https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/ihmisoikeuskoulutus/tietoa-ja-materiaaleja-teemoitta/koulutusmateriaalia-vammaisten-henk/

Ihmisoikeuskeskus. (i.a. -b.). YK:n vammaisyleissopimus. https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/vammaisten-henkiloiden-oikeudet/yk-n-vammaisyleissopimus/

Invalidiliitto. (i.a.). Saavutettavuus. https://www.invalidiliitto.fi/esteettomyys/saavutettavuus

Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999. https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132

NNDR conference. (2023). https://nndr2023.is/

Sosiaali- ja terveysministeriö (2021). Oikeus osallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimenpideohjelma 2021–2023. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2021:2.

Suomen YK-liitto. (i.a.). Vammaisten oikeudet.
https://www.ykliitto.fi/yk-teemat/ihmisoikeudet/vammaisten-oikeudet

Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos (2023). Esteettömyys ja saavutettavuus. Vammaispalvelujen käsikirja.
https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/vammaisuus-yhteiskunnassa/esteettomyys-ja-saavutettavuus

Valtioneuvoston asetus rakennuksen esteettömyydestä 241/2017.
https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2017/20170241

Valtioneuvosto (2021). Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selonteko. Valtioneuvoston julkaisuja 2021: 24.
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162995/VN_2021_24.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Vates-säätiö (i.a.). Työelämän saavutettavuus.
https://www.vates.fi/tietopaketit/tyoelaman-saavutettavuus.html

WHO (World Health Organization) (2011). World report on disability. World Health Organization.
file:///C:/Users/k5000799/Downloads/9789240685215_eng.pdf

Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2022). Yhdenvertaisuusvaltuutetun vuosikertomus 2022.
https://syrjinta.fi/documents/25249352/157476116/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2022+(pdf).pdf/bd9295aa-e49b-9977-fe85-c909c52a8d70/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2022+(pdf).pdf?t=1681975578017

Yhdenvertaisuusvaltuutettu (i.a.). Positiivinen erityiskohtelu. https://syrjinta.fi/positiivinen-erityiskohtelu

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista 27/2016.
https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2[1] Discrimination against people who are not able-bodied, or an assumption that it is necessary to cater only for able-bodied people. Oxford reference. https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095344235